

Anita Huťková

Banská Bystrica (Slovensko)

Antonymický preklad

ABSTRACT

Antonymic translation

The paper presents a number of translation practices and methods in order to explain the principles and types of so called antonymic translation, which is a specific translation operation depending neither on the translation direction, nor the compared languages. It is a typical facultative translation operation applied mainly by the expert translators.

In her account the author first refers to the linguistic knowledge, as well as logical and semantic background of the observed phenomenon. Later she mentions the translational works by Recker (1974) and Klaudy (1999). In the fourth analytical part she offers her own stratification created on the basis of interpretation of Slovak and Hungarian examples from fiction (1. negation, 1.1 intensification of negation, 1.2 reduction of negation, 2. conversion).

o. Úvod

Hovorí sa, že slovo je vo svojej podstate nekonečne preložiteľné. Nemôžeme dvakrát vstúpiť do tej istej herakleitovskej rieky jeho hodnoty, významu, skrytého potenciálu, resp. dojmov, ktoré v nás vyvolá, alúzií, s ktorými si ho v danej chvíli spojíme, historického okamihu, ktorý presne vymedzuje jeho miesto a vzťahy v systéme slovnej zásoby, štylistických registrov výrazových vlastností atď. Korene jeho motivácie, odrážajúce históriu kultúry, v ktorej vznikol, formoval sa, fungoval, ako aj nadobudnutý obsahový potenciál, sémantika, konotačné predispozície, to všetko sa pretavuje a rozpína vo forme. Forma dopĺňa, zdokonaluje význam, pretože je zároveň odkazom na ľudské myšlienky a pocity. Formu od významu, či význam od formy nemožno oddeliť. Sú zrastené a predstavujú jednotu kultúry, „ktorá je absolútna vo svojej podstate a relatívna v jednotlivostiach“ (Flora 1970: 193).

Napriek všetkým tvrdeniam, však existujú ľudia, ktorí sa o oddelenie formy od obsahu vytrvalo pokúšajú, musia pokúšať, aby mohli skúsenosti, múdrosť, umenie či krásu jedného národa ukázať národu inému. Tým, čo sa pokúšajú odovzdať bohatstvo kultúry zachytené v jazyku, hovoríme prekladatelia. „Prekladanie je základnou nutnosťou kultúry, dokonca je najrozsiahlejšou časťou každej kultúrnej skúsenosti [...]“ (Flora 1970: 187).

Prekladateľ vyzlieka myšlienku, pojem z pôvodného odevu formy (východiskového jazyka), aby ho zaodel do nového šatu jazyka cieľového. Nikdy to už nebude výraz s tou istou hodnotou, sieťou vzťahov a pozadím, ktoré mal v pôvodnom prostredí, ale – ako píše Popovič (1971: 80) – niet ideálnej vernosti a absolútny preklad neexistuje ani teoreticky, ani prakticky. Myšlienka vznikla takmer naraz s formou, tvoria dialektickú jednotu a narušenie tejto jednoty prekladateľom, vyvoláva u niektorých pochybnosti o možnosti (reálnosti) prekladu / prekladania. Avšak aj iné jazyky majú svoje rovnako výstižné formy na vyjadrenie myšlienok, opísanie javov a pomenovanie skutočností (entít). Hovoríme síce rôznymi jazykmi, na pomenovanie javov, skutočností, entít atď. používame rôzne formy, avšak pod týmito lávami formálnych odlišností, tokmi slabších či mocnejších riek jazykov prúdi jeden spoločný jazyk, jedna spoločná ľudská reč, prameniaca v skúsenosti citov, ideí, analógií, ktoré ústia do spoločného slovníka myšlienok jedinej reči.

1. K prekladu

O prekladaní, prekladoch, postupoch a metódach vzniklo už nespočetné množstvo kratších či dlhších, prehľadných, komparatívnych a pod. prác. V našej štúdií sa oprieme o tie z nich, ktoré uvažujú o antonymickom preklade. Tému sme zámerne špecifikovali na úzky, konkrétny typ, resp. prekladateľský postup, aby sme ju mohli podať čo najvyčerpávajúcejšie a tiež preto, že v našej translačnej i translatologickej praxi sme našli pomerne málo odkazov, výskumov, študentských či vedeckých prác z danej oblasti. Dokonca aj poslucháči prekladateľstva a tlmočníctva sa téme antonymického prekladu, nevedno prečo, vyhýbajú. Volia si radšej transkripcie, kalkovanie, konkretizácie, generalizácie, explikácie a pod., antonymia ostáva bokom záujmu.

2. Lingvistické východiská

Pri uvažovaní o antonymickom preklade považujeme za potrebné ujasniť si niektoré, najmä lingvistické východiská, pojmy, resp. oporné body, ktoré následne využijeme v translačnej stratifikácii. Sledovaný jav antonymie patrí do systémových vzťahov medzi jednotkami slovnej zásoby. Viaže sa na dve lexikálne jednotky rovnakého slovného druhu, ktoré sú z formálneho i významového hľadiska

odlišné, pričom táto odlišnosť vychádza z logického protikladu. Presnejšie povedané: antonymia je sémantický alebo formálno-sémantický opozičný vzťah medzi lexiami, v ktorom je diferenčná črta dominantná, v dôsledku čoho sú významy v polárne protichodnom vzťahu (čiže vo vzťahu kontrastu). O lexiách je potrebné uvažovať preto, lebo istá lexikálna jednotka môže vo svojej polysémii disponovať viacerými významami, lexiami, ktoré majú rozdielne antonymá (napr. hlboká rieka – plytká rieka, hlboký hlas – vysoký hlas, hlboká hora – malá hora, hlboký spánok – slabý, povrchný spánok a pod.). Sémantická a formálno-sémantická antonymia rozlišuje medzi opozitami (založenými na rovnakej koreňovej morféme: žije – nežije) a takými jednotkami opačného významu, ktoré po formálnej stránke nevykazujú ani najmenšiu podobnosť (napr. hlasný – tichý). Základnými vlastnosťami antonymického vzťahu sú kontrastnosť významov; vzájomná interdependencia; disjunkcia, t. j. vzájomné vylučovanie; negácia – krajné popieranie a logické vzťahy kontrárnosti, komplementárnosti a vektorovosti, ktoré predstavujú zároveň najčastejšie uplatňovanú platformu na klasifikáciu antonymických dvojíc. Pri uvažovaní o antonymii sa okrem pravých antónym (v rámci nich aj opozít), vyčleňujú i nepravé antonymá (resp. kváziantonymá, pri ktorých je kontrast oslabený, napr. veľký – drobný). Zo štylistického aspektu sa triedenie dopĺňa o lexikálne (napr. deň-noc) a štylistické (kontextové) antonymá (napr. za horami – dolami). Osobitný typ predstavuje tzv. enantiosémia, pri ktorej sa protikladnosť nevyjadruje osobitnými lexikálnymi jednotkami, ale je obsiahnutá v samotnom význame pojmu (napr. slovo pach sa v závislosti od kontextu uplatňuje v pozitívnom (vôňa) alebo negatívnom (zápach) význame).

Na enantiosémiu úzko nadväzuje konverzívnosť. Konverzívnosť sa primárne viaže na slovesá, na ich logickú, lexikálno-sémantickú dimenziu, t. j. schopnosť viazať na seba určitý počet záväzných, resp. nezáväzných doplnení. S termínom sa pracuje pri vzťahoch aktívnych a pasívnych viet, v teórii slovo tvorby i lexikálnej sémantiky (porov.: napr. Dolník 2003). Prvý typ súvisí s odlišným nazeraním na opisovaný jav, a teda prevrátenou štruktúrou rolí (napr. Peter predáva knihu Lacovi. Laco kupuje knihu od Petra), ďalšie typy odrážajú valenčný potenciál slovesa, napr. odlišné lexikálno-sémantické uplatnenie na pravej strane slovesa (napr. ponúknuť niekoho niečím alebo niekomu niečo). Na syntaktickej úrovni sa tento typ konverzívnosti realizuje v rôznych podobách. Je však zrejmé, že pri uvedenom type už nemôžeme uvažovať o prepojení s antonymickým vzťahom, antonymickým prekladom, preto s druhým typom konverzívnosti pri stratifikácii antonymických translačných postupov nebudeme pracovať.

Prvé členenie sa odohrávalo na úrovni lexikálnych antónym a prvého typu konverzív. Vnímanie javu na syntaktickej zohľadňuje fakt, či ide o zápor s vetnočlenskou alebo vetnou platnosťou, t. j. či bol uplatnený zápor, negácia na jednotke, ktorá vo vete (nie) je prísudkom. V práci z tohto dôvodu rozlišujeme pojmy negovanie a negácia (podrobnejšie v časti 4).

3. Translatologické prístupy

O antonymickom preklade uvažuje už Recker (1974), ktorý ho v rámci prekladových postupov (tzv. transformácií) zaraďuje spolu s rozšírením informačného základu, s opisným prekladom, kompenzáciou a celkovým prehodnotením k lexikálno-gramatickým transformáciám.

Tejto klasifikácie sa do značnej miery pridržiava aj K. Klaudy (1999). Vo svojej typológii sa opiera o preklady z jazykových párov maďarčiny, angličtiny, ruštiny a nemčiny. Rozoznáva štyri podtypy. 1. *Zmena znamienka* (plus – mínus) sa zvyčajne odohráva na úrovni lexém (výberom antoným), vo vete sa projektuje najmä ako vetnočlenský zápor. 2. *Zmena uhla pohľadu* (v našej terminológii konverzívnosť), 3. *Zdôraznenie pri zmene znamienka*, 4. *Oslabenie pri zmene znamienka*. Zdôrazňovanie a oslabovanie sa deje pomocou indikátorov intenzívnosti, ktoré má daný jazyk k dispozícii, najčastejšie si vyberáme z častíc a prísloviek.

4. Antonymický preklad v praxi

Antonymický preklad predstavuje špecifickú prekladateľskú operáciu, ktorá nezávisí od smeru prekladania, ani od porovnávaných jazykov. Ide o typický fakultatívny translačný úkon, ktorý uplatňujú skúsení prekladatelia.

Klaudy ho charakterizuje ako krajnú podobu zámény významov, pretože sa dotýka logických vzťahov, konkrétne ide o vzťah protikladnosti (1999: 126). Tieto relácie nezriedka zasahujú celú vetu, nielen lexikálny význam, lexikálnu jednotku, preto stoja na hranici s gramatickými translačnými úkonmi.

Príklady, ktoré sme našli v beletrii, nie sú kvantitatívne bohaté, predstavujú skôr výnimky. Napriek tomu môžeme vyčleniť dve skupiny, pričom ponúkame vlastnú klasifikáciu opisovaného javu. Ide o nasledovné typy:

1. negovanie (zmena typu zápor – klad, klad – zápor);
 - a) zdôraznenie a intenzifikácia negovania;
 - b) oslabenie negovania;
2. konverzia.

4.1. Negovanie

Je jedným z najcharakteristickejších a najreprezentatívnejších typov antonymického prekladu. Prostredníctvom slovesa zasahuje celú vetu a mení ju z kladnej na zápornú a naopak. Z lexikálneho hľadiska ide spravidla o antonymá. Pri voľbe vhodného termínu sme zvažovali aj negáciu. Negácia však predstavuje popieranie, či už na rovine slovotvornej (lexikálnej) alebo gramatickej. Je to „operácia, ktorá sa uskutočňuje na propozícii (v sémantickom zmysle) a vo formálno-gramatickom zmysle sa prejavuje vo vete“ (Pavlovič 2003: 30).

Nami preferovaný termín negovania sa týka vzťahu dvoch viet, pričom preklad sa stavia do protikladu k východiskovej jednotke, teda ju popiera. To sa deje na báze opozičných relácií medzi lexikálnymi, resp. vetnými jednotkami. Jedna z viet (záporná) musí obsahovať tzv. negátor (termín J. Pavloviča 2003: 30), ktorým je najčastejšie morféma *ne-*, popieracia častica *nie*, popieracie vetné príslovky a pomocné modálne slovesá (napr. nemožno, nemôcť, nemusieť a pod.). Napr.:

Senki sem szenvedhet többet, mint egy ember. (1, s. 93)

Každý môže trpieť iba toľko, koľko jeden človek znesie. (1.1, s. 70)

Maďarská veta je záporná, slovenská kladná. V origináli je prostredníctvom vymedzovacieho zámena (*nikto*) zdvojený, stupňovaný zápor, v preklade je dôraz podčiarknutý opačným zámenom – *každý*. Ukážku by sme preto mohli zaradiť aj do prvej podskupiny (zdôraznenia negovania). Formálne sa popieranie pôvodnej sentence realizovalo na pomocnom modálnom slovese *môcť*.

[...] még csak a baglyot meg nem ölik. (4, s. 340)

[...] kým ho nechajú nažive. (4.1, s. 104)

Doslova *kým len sovu nezabijú* (operujeme so sémantickým významom – t. j. *kým ju zabijú*). Antonymický vzťah slov *zabiť* – *nechať nažive* sa formálne realizuje v kladnom tvare pomocného slovesa *nechať*.

4.1.1. Zdôraznenie a intenzifikácia negovania

Prostriedkami zdôrazňovania procesu negovania sú hlavne záporo-popieracie zámená (*nik, nikto, nič, pranič, nijaký, nikolko, nikdy, nijako*), na stupňovanie sa využívajú napr. syntaktické zmnoženiny (*nebojte sa, nelakajte!*, opakovanie – *áno, ano!*), častice typu *vôbec, nič, tobôž, ani, jakživ* a pod. (Operátory negácie porov.: Pavlovič 2003: 53 – 102.) Oba javy sa v prekladoch vyskytujú zriedkavo.

Poppea, anélkül, hogy érintené, feléje simult... (1, s. 167)

Poppea sa ho ani nedotkla, no i tak sa k nemu túlila... (1.1, s. 129)

Negovanie sa odohráva v smere klad – zápor. Pôvodné *bez toho, aby sa ho dotkla* je pretlmočené cez opozitum *nedotkla sa*. Stupňovanie vyjadruje častica *ani*.

Mindent észrevett. (6, s. 20)

Jeho pozornosti nič neušlo. (6.1, s. 22)

Doslovný preklad maďarskej vety znie *Všimol si všetko*. Negovanie by sa viazalo na sloveso *všimol* – *nevšimol*. Preklad je opisnejší, vkladá slovo *pozornosť* a do priameho protikladu stavia zámená *všetko* – *nič*. Nositelom vetného záporu je tvar slovesa *neušlo*. Vzhľadom na to, že aj v origináli sa nachádza vymedzovacie zámeno, nemôžeme hovoriť o „čistom“ zdôrazňovaní. Jav sčasti zasahuje aj do konverzie.

4.1.2. Oslabenie negovania

Zastupujú ho prvky tzv. aproximatívnej, t. j. slabej negácie – sotva, tak-tak, ledva, takmer, možnože, ťažko a i. (Prostriedky aproximatívnej negácie porov.: Pavlovič 2003: 122-125.)

Podobne ako pri zdôrazňovaní a intenzifikácii, ide o okrajový jav antonymického prekladu. Svedčí o tom aj skromnejšia databáza príkladov.

*[...] egy napsugaras, csak **kissé szeles** novemberi délutánon búcsút mondott a világnak. (4, s. 337)*

*[...] keď sa v isté, **takmer bezveterné** novembrové popoludnie rozlúčil so svetom. (4.1, s. 101)*

Opozitá *veterné* – *bezveterné* primárne patria do prvej z menovaných skupín. Negovanie „zjemňuje“ častica *takmer*.

*Mikor már **leszállottam**... (2, s. 6)*

***Dobre som** z vlaku **nevystúpil**... (2.1, s. 8)*

Doslovný preklad *Keď som už vystúpil...* je negovaný prostredníctvom opozitá slovesa (*nevystúpil som*). Oslabenie sa dosahuje uvádzacou časticou *dobře* vo význame *takmer*, skoro alebo len čo (*som vystúpil*).

4.2. Konverzia

Naznačili sme, že termín konverzie, resp. konverzívny jav má viacero interpretácií a pomerne širokú škálu uplatnenia v lingvistike. Nás bude zaujímať predovšetkým oblasť týkajúca sa zmeny uhla pohľadu na opisovanú skutočnosť. Zdanlivo „antonymické“ vety sú v skutočnosti iba „opačnou“ deskripciou tej istej udalosti. Zjavne nie sú utvorené negáciou, ale len zmenou logických vzťahov vo vete. V dôsledku týchto faktov sa v príkladoch nestretáme ani s opozitami (tie sú založené na negácii), dokonca niekedy pôjde o „netypické“ antonymá, v ktorých sa protikladnosť prejaví v niektorom sémantickom komponente konkrétnej alolexie.

*No, az **apád** – azt mondta. (2, s. 122)*

***Ja tvoju mať**, – vraví mi. (2.1, s. 124)*

Ukážka predstavuje reprezentatívny, mohli by sme povedať, že až „čistý“ typ konverzie. Lexikálne antonymá *otec* – *mať* sú sémantickými protikladmi.

Megmondom, mér gyüttem. (2, s. 5)

*Nuž, **prečo som prišiel**? (2.1, s. 7)*

Uvedené sentencie dokumentujú blízkosť antonymického typu prekladu s gramatickou rovinou translačných úkonov. Sprievodným javom je totiž gramatická

vetnotypová zámena (zmena oznamovacej vety na opytovaciú). Rázne konštatovanie v originálnej výpovedi: *Poviem, prečo som prišiel*, je „zmiernené“ uvádzacou časticou *nuž* a „opatrnejšou“ formou opytovacej vety. Príklad preto sekundárne patrí aj k oslabeniu negovania.

A test többé nem mozdult. (1, s. 15)

Telo nehybne ležalo. (1.1, s. 11)

Protikladom maďarského „nepohlo sa“ by bola lexéma *pohlo sa*. Vtedy by išlo o negovanie (aj negáciu). Príklad možno zaradiť aj k „zmierneniu negovania“, pretože v preklade „vypadlo“ slovo *viac* (sa nepohlo).

Irigyelte tőlem Mártát. (2, s. 21)

Nedožičila mi Mártu. (2.1, s. 24)

Zmena uhla pohľadu sa prejavila aj vo zvolených lexikálnych jednotkách *závidela mi – nedožičila mi*. Môže ísť aj o istú formu lexikálnej konkretizácie. Primárne však v preklade prítomný záporový kvalifikátor v podobe morfémy *ne-* transformuje vetu do záporu.

Úgy látszik, a Piros hoppon maradt. (2, s. 76)

Ako vidno, nezabral Piroške. (2.1, s. 78)

Doslova *Piroška* zostala „nahratá“. V tomto prípade sa konverzia spája aj s vetnočlenskou a slovnodruhovou gramatickou zámenou. Kladná veta je nahradená zápornou, pričom nositeľom vetného záporu je sloveso *nezabral*.

Ugyanúgy hozták vissza, amint elvitték. (1, s. 17)

Ako ho odniesli, tak ho aj nazad priniesli. (1.1, s. 12)

Ide o zmenu pri opisovaní skutočnosti (maď. veta znie: *Rovnako ho priniesli naspäť, ako ho odniesli*). Príklad hraničí aj s premiestnením významov, t. j. s vhodnejším a prirodzenejším spájaním jednotlivých lexikálnych jednotiek.

5. Záver

Môžeme konštatovať, že jednotlivé typy antonymického prekladu sú fakultatívnym translačným úkonom, pretože aj „neantonymická“ verzia by komunikačne splnila svoju úlohu. Ukážky svedčia o sporadickom zastúpení negovania a konverzie v prekladových aktivitách. S najnižším koeficientom vystupuje negovanie vo svojej „čistej“ podobe, ojedinelé sú aj jej zdôrazňujúce formy. O niečo hojnejšie je zastúpené zoslabovanie protikladného vzťahu, najčastejším antonymickým postupom sa javí konverzia. Vyplýva to z jej charakteru a potenciálu vzťahov, ktoré ju tvoria (lexikálna sémantika, slovtvorba, možnosť mnohorakého prístupu

a opisu skutočnosti a i.). V prípade, že vychádzame z binárneho protikladu negovanie – konverzia, oba prístupy sú uplatnené približne v rovnakej miere.

Literaturverzeichnis

- Dolník, Juraj (2003). *Lexikológia*. Bratislava.
- Flora, Francesco (1970). „Jednota jazyků a překlady“. In: Čermák, J./Ilek, B./Skoumal, A. (Hg.) *Sborník současných zahraničních studií, sv. 12, Překlad literárního díla*. Praha. 184 -198.
- Horecký, Ján et al. (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava.
- Klaudy, Kinga (1999). *Bevezetés a fordítás gyakorlata*. 2. opravené vydanie Budapest.
- Pavlovič, Jozef (2003). *Negácia v jednoduchej vete*. Bratislava.
- Popovič, Anton (1971). *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava.
- Recker, Jakov Iosifovič (1974). „A törvényszerű megfelelések elméletének alapjai“. In: Bart, I./Klaudy, K. (Hg.) (1986) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Preložil Ž. Lengyel. Budapest. 200-217.
- Recker, Jakov Iosifovič (1974). „Lexikai transzformációk és formális logikai kategóriák“. In: Bart, I./Klaudy, K. (Hg.) (1986) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Preložil Ž. Lengyel. Budapest. 217-240.
- Recker, Jakov Iosifovič (1974). „Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika“. Moskva: Meždunarodnyje Otnošenija. In: Bart, I./Klaudy, K. (Hg.) (1986) *A törvényszerű megfelelések elméletének alapjai*. Preložil Ž. Lengyel. 200-217.

Quellen

- Csáth, Géza (1987). *Matkovražda*. Preložil Karol Wlachovský v roku 1987. 2. vyd. Bratislava. 304s. (4.1)
- Csáth, Géza (1977). *Ismeretlen házban*. 1.kötet – novellák, drámák, jelenetek. Újvidék. (4)
- Kosztolányi, Dezső (1968). *Nero, a véres költő*. Bratislava. 228s. (1)
- Kosztolányi, Dezső (1984). *Krvavý básnik Nero*. Preložila Gabriela Hanáková. Bratislava. 223s. (1.1)
- Móricz, Zsigmond (1974). *A boldog ember*. Budapest. (2)
- Móricz, Zsigmond (1967). *Šťastný človek*. Preložila Hana Ponická. Bratislava. (2.1)
- Örkény, István (2000). *Tóték*. Szentendre. (6)
- Örkény, István (1977). *Mačacia hra. Tótovcí*. Prekl. K. Wlachovský a J. Petro. Bratislava. (6.1)